

Ігор КОЛЯДА.
МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: БОРТЬБА
УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА З ЧУЖОЗЕМНИМИ
ЗАГАРБНИКАМИ. ГЕТЬМАН
П. КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ (Історія
України, 8 клас)

М.І. КОСАЧЕВИЧ . ТЕСТИ
З КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
(11 клас) НА ТЕМУ: «Україна під час Другої
Світової війни (1939–1945 рр.)»*

Ігор КОЛЯДА,
доктор історичних наук, професор.
Сергій НАРІЖНИЙ
(м. Київ)

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТЕМИ: БОРТЬБА УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА З ЧУЖОЗЕМНИМИ ЗАГАРБНИКАМИ. ГЕТЬМАН П. КОНАШЕВИЧ-САГАЙДАЧНИЙ (Історія України, 8 клас)

Тема уроку: Бортьба українського козацтва з чужоземними загарбниками. Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний.

Мета уроку: сформувати уявлення про «добу героїчних походів» українського козацтва першої чверті XVII ст.;

— охарактеризувати діяльність гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного;

— визначати значення й наслідки участі українського козацтва в Хотинській війні;

— продовжувати вдосконалювати набуті вміння і навички;

— виховувати почуття поваги до історичного минулого України.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення:

Струкевич О.К., Романюк І.М., Пірус Т.П. «Історія України: підручник для 8 класу». — К.: Грамота, 2008. — 272 с.

Атлас. Історія України. 8 клас. — К.: Картографія, 2013. — 26 с.
Контурні карти. Історія України. 8 клас. — К.: Картографія, 2013.

Хід уроку

I. Перевірка домашнього завдання по темі: «Становище церков на теренах України в першій половині XVII ст.».

У ході фронтального опитування **вчитель** пропонує учням відповісти на такі запитання:

1. Схарактеризуйте зміни в церковному житті України, що відбулися внаслідок Берестейської унії.

2. Як було відновлено православну церковну ієрархію в Україні?

3. Які заходи для зміцнення православної церкви здійснив Петро Могила?

4. Схарактеризуйте становище греко-католицької церкви в першій половині XVII ст.

II. Актуалізація опорних знань учнів та мотивація діяльності.

Вчитель організовує вступну бесіду за запитаннями:

1. Яким було військово мистецтво козаків?

2. Яку роль відігравали козаки в захисті південних кордонів українських земель у другій половині XVI ст.?

3. Як козацтво підтримувало православну церкву в першій половині XVII ст.?

III. Вивчення нового матеріалу

План теми уроку:

1. Передумови морських походів козаків.
2. Морські походи козаків.
3. Діяльність гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного
4. Участь українського козацтва в Хотинській війні.

1. Передумови морських походів козаків.

У ході міркування вчитель розкриває загальні передумови морських походів козаків та основні чинники, які зумовили ці морські походи.

На початку XVII ст. турецько-татарські війська неодноразово з'являлися на українських землях, «умиваючись,— за свідченням сучасника,— по лікоть у нашій крові та спустошуючи все огнем і мечем». На українських землях татари брали ясир, захоплюючи чоловіків, жінок і дітей. Тих, хто чинив опір, убивали. Полонених продавали на невольницьких ринках. Українські дівчата та жінки потрапляли до гаремів або ставали служницями. Хлопчиків-підлітків забирали до військових казарм, щоб виховати з них яничарів. Чоловіків чекала виснажлива праця на будівельних роботах, або вони доживали свій вік прикутими до весел гребцями на турецьких каторгах.

В цей же час українське козацтво набуває сили й самостійно захищає українські землі від агресії з боку Кримського ханства та Османської імперії, відіграючи роль важливого чинника не лише в Речі Посполитій, а й на міжнародній арені.

Чому козацтво стало тією силою, що протистояла татаро-турецьким походам на українські землі? Наприкінці XVI — на початку XVII ст. Річ Посполита була не спроможна захистити свої південні кордони, оскільки вела безуспішні зйми з Волощиною, Росією, Швецією.

Отже, козацтво стає основною перешкодою для турецько-татарських нападів на українські землі, захищаючи їх від набігів і водночас здійснюючи походи до татарських і турецьких володінь у відповідь. Це створює чимало ускладнень у стосунках Речі Посполитої з Кримським ханством та Османською імперією, але водночас сприяє тому, що козацтво стає відомим у Європі. У ньому вбачають захисника європейської християнської цивілізації від наступу ісламського світу.

Завдання учням:

За міркуванням складіть простий план.

Пропонований варіант:

- Турецько-татарські набіги.
- Захоплення ясиру.
- Українське козацтво на початку XVII ст. — єдиний захисник від нападів татар та турок.
- Неспроможність Речі Посполитої захищати південні кордони.

— Походи козаків на татар і турок ускладнюють міжнародне становище Речі Посполитої.

— Козаки — захисники християнської цивілізації від наступу ісламського світу.

Самостійна робота учнів з документом.

Із маніфесту митрополита Іова Борецького (1620 р.):

«[Козаки] до того ж мають на меті невольників звільняти... І воістину християнству поневоленому на всьому світі ніхто після Бога добродійства такого великого не виказує, як... військо Запорозьке своєю мужністю і своїми перемогами. Що інші народи словом і бесідами виборюють, те козаки ділом самим доводять».

Завдання учням:

1. На якій меті діяльності козацтва наголошує митрополит?
2. Як митрополит І.Борецький оцінює діяльність запорожців?

2. Морські походи козаків.

Формуючи уявлення про історичне явище «доба героїчних походів», вчитель розкриває перебіг морських походів у ході образної розповіді.

Початком успішних морських походів запорожців став розгром турецького флоту під Кілією навесні 1602 р. У 1606 р. запорожці штурмували фортеці Кілію та Білгород, захопили в морі 10 турецьких галер. Особливу винахідливість і кмітливість вони проявили при взятті Варни. 1607 р. козаки розбили турецьку флотилію під Очаковом. Восени 1608 р. взяли Перекоп, а 1609 р. на 16-ти чайках пройшли в гирло Дунаю і здобули Кілію, Ізмаїл, Білгород. У 1613 р. козаки здійснили два походи на турецьке узбережжя, а в гирлі Дніпра розбили турецьку флотилію та захопили шість турецьких галер.

У серпні 1614 р. козаки захопили Трапезунд, узяли в облогу Синоп, оволоділи замком, вибили гарнізон і знищили весь флот галер і галіонів, які стояли на рейді.

У 1615 р. запорожці на 80-ти чайках пішли на Стамбул. Вони зійшли на берег між двома столичними портами, спалили й спустошили все довкола. За наказом султана навздогін козакам вирушила турецька ескадра. Біля гирла Дунаю відбувся бій, у якому козаки здобули перемогу.

Навесні 1616 р. козаки під проводом Петра Сагайдачного знову вирушили в похід проти турків, діставшись узбережжя Криму, й узяли місто Кафу (тепер Феодосія).

У 1617 р. козаки знову дісталися до Стамбула. Це страшенно розлютило турецького султана, й він поставив вимогу перед Польщею — вплинути на козаків і припинити їхні морські походи, пославши велике військо в Україну.

Коронний гетьман С. Жолкевський вирішив

укласти мир з турками 17 вересня 1617 р. у містечку Буші. Поляки зобов'язувалися приборкати козаків і заборонити їм виходити в Чорне море, а якщо вони порушать ці умови — усіх винищити.

Однак погрози не залякали запорожців. Упродовж усього літнього періоду 1619 р. вони успішно діяли на Чорному морі. У морських походах 1620 р. загалом узяли участь майже 1500 чайок, а сутички з турками велися з ранньої весни до пізньої осені.

Весняний морський похід 1621 р. для запорожців був невдалим, але вже влітку вони розгромили турецьку ескадру, потопивши 20 галер, а решту змусила втекти. Козаки напали на Стамбул і Галац. У цей час на морі діяла 10-тисячна флотилія запорожців. Перша чверть XVII ст. стала апогеєм слави козацького флоту. Українські історики називають цей час героїчною добою козацьких морських походів.

Майже всі великі походи на морі й суші очолював легендарний Петро Конашевич-Сагайдачний.

Формуючи уявлення про один з найбільш вдалих морських походів — похід на Кафу 1616 р., вчитель використовує сюжетну розповідь.

У 1616 році козацькі загони на чолі з Сагайдачним взяли Кафу — величезний невольницький ринок у Криму, де знемагали тисячі бранців з України та інших земель. Звістка про славний подвиг запорожців швидко облетіла Україну, а ім'я Сагайдачного було на устах і старих, і малих, і бідних, і багатих. Народ побачив у ньому захисника своєї віри, волі і свого життя. Ось як про ці події оповідає А. Чаковський у своєму романі «Сагайдачний»: «...Сагайдачний оставив кілька сотень пильнувати гір, а з рештою свого війська рушив на Кафу. Сагайдачний попризначував місце, де треба на голос сурми збиратися, де зносити добичу і де приводити визволених невольників. Розділив дані прикази поміж старших, хто що має робити. Города не вільно було підпалювати без окремого приказу. Особливу увагу звертав Сагайдачний на припас харчів, яких тут можна добути, їх треба забрати якнайбільше, бо в Криму не поживиться ніхто у голодних татар, а коли заберуть невольників, то буде доволі кого годувати. Старшина розходилась до своїх частин, а Сагайдачний приліг на возі і кріпко заснув.

Тим часом турецький паша, що командував над Кафою, довідався вже, які гості зближаються, і приготувався до оборони. Усю свою силу, якою розпоряджався, поставив на валах. Поставили тут гармати, хоч паша сам не вірив, щоб можна тут боронитись. Видав приказ, щоб військо, уступаючи, схоронилось на замку. Туди позношено багато харчів. Цей замок уважав він за нездобутий і тут зможе видержати довшу облогу, поки не наспіє підмога. За нею послано до найближчих городів надбережних. Довідалися про це і кафські купці. Між ними настав великий переполох. Вони заносили своє майно то до замку, то переносили на кораблі, що стояли в пристані, інші знову ховали усе по льохах, котрих у Кафі було доволі.

Цілу ніч вижидали наступу. Турки зброїлись по домам.

Зношено там зброю, муніцію, набирано в бочки воду для гашення пожегарів. Паша був певний, що замку не візьмуть, бо таких грубих мурів легкою гарматою не розіб'є, а по вулицях справлять турки козакам таку купіль, що жоден звідсіля не вийде. До турків пристали ще і в'єрмени, і греки, італійці. Всі вони вважали козаків за граб'їжників і своїх ворогів. Одні невольники молились по тюрмах і базарних магазинах за побіду християнського війська, котре висвободить їх з неволі.

Другого дня рано військо зійшло з гори і приладилось до наступу. Наступали з трьох боків і йшли з таким завзяттям, що в котрімсь часі змели турецьке військо з валів і увійшли до города. Та тут привітали їх страшним огнем з вікон і з дахів — кожний дім перемінився на окрему фортецю. Турецькі доми з заготованими вікнами і сильними дверима. Люде живуть на підвір'ї і огороді, який прилягає до дому, околеного муром.

Сагайдачний, почувши таку густу пальбу, приказав сурмити до відступу. Не хотів втрачати людей. Оборонці дуже зраділи, що козаків прогнали. Тим часом козаки позаходили іззаду. Перелазили мурі і через огороди добрались до домів, звідки їх ніхто не сподівався. Роззвірене військо стало вибивати впень усіх, кого стрінули. І зараз стали грабити добичу, яку знайшли. В короткім часі усі вулиці одна за одною були взяті. В городі настав великий крик і лемент. Мешканці ховались по льохах.

Невольники, дізнавшись, усіх повбивали, пошарпали на куски своїх дозорців, розбивали двері, ламали на собі кайдани і вибігали на вулицю з чим попало. Козаки забирали їх на збірне місце, тут були козацькі старшини, котрі роздавали між них зброю, хто був до цього здалий, і формували зараз сотні та посилали у бій...

Сагайдачний поїхав у город з своїм штабом, оточений цілою ватагою розсильних козаків. Усюди лежали трупи побитих людей. З домів, з базарів забирали всяке добро і зносили на визначене місце. Сагайдачного всюди вітали радісними окликами: «Слава Сагайдачному!» Невольники ставали перед ним навколішки і підносили угору руку. Тиснулись до нього, хапали за стремена, цілували в ноги».

Звістка про славний подвиг запорожців передавалася з уст в уста. Ректор Київської братської школи Касіан Сакович так описав заслуги Сагайдачного у цій військовій експедиції:

*За свого гетьманства взяв у Турцех місто Кафу,
Аж і сам цесар турецькій был в великом страху
Бо му чотырнадцать тысяч там люду збил,
Катарги едины палил, другий потопил,
Много тогда з неволі христіан свободи,
За што Бог з воїнством его благословил...*

Завдання учням:

Скласти за образною та сюжетною розповідями хронологічну таблицю і занотувати її до конспекту.

Рік	Подія
Весна 1602 р.	Розгром турецького флоту під Кілією.
1606 р.	Штурм фортеці Кілія та Білгороду.
1608 р.	Взяття Перекопу.
1609 р.	Здобуття Кілії, Ізмаїла, Білгорода.
Серпень 1614 р.	Козаки захопили Трапезунд, узяли в облогу і захопили Синоп.
1615 р.	Перший похід запорожців на Стамбул.
1616 р.	Штурм і взяття фортеці Кафи.
1617 р.	Другий успішний похід на Стамбул.
17 вересня 1617 р.	Укладення миру між турками і поляками у м. Буші.
Літо 1621 р.	Козаки розгромили турецьку ескадру.

У ході пояснення **вчитель** знайомить учнів із такими термінами і пропонує занотувати їх значення до історичного словника:

Гармата — артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя

Мушкет — старовинна гнотова рушниця великого калібру.

Флотилія — з'єднання військових суден; оперативне об'єднання сил військово-морського або річкового флоту.

Галіон — старовинне трищоглове вітрильне судно, добре озброєне (до 100 гармат і 500 вояків).

Адмірал — військове звання вищого командного складу військово-морського флоту.

3. Діяльність гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного.

Уявлення про особистість гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного **вчитель** формує за допомогою образної розповіді.

Петро Конашевич-Сагайдачний (близько 1570-1622 рр.) — один із найвидатніших козацьких гетьманів, талановитий український дипломат, полководець і державний діяч. За походженням — шляхтич із-під Самбора в Галичині. Року Божого 1582-го в родині українського шляхтича Конона на Перемишлянщині народився син, якого охрестили Петром. Його дід та батько мали свій герб «Побог». Невдовзі юного шляхтича віддали навчатися до однієї з православних шкіл старовинного міста Самбора. Потому Петро здобував освіту в знаменитій Острозькій академії. Наприкінці 1590-х років розпочав

службу у Війську Запорозькому, де отримав від козаків прізвисько Сагайдачний. Сучасники про нього писали, що «змалку привчився натягати лук, зброї та коня з рук не випускав, з негодою боротися витривалістю; легко переносити всяку тяготу, голод, труд, не боятися ворога і в небезпеці проявляти мужність». Незважаючи на своє перебування у Війську Запорозькому, молодий козак одружився зі шляхтянкою Анастасією Повченською. У вільний від військових справ час сім'я Конашевичів-Сагайдачних проживала у Києві, на Подолі. Петро й Анастасія мали сина Лукаша, який навчався у Замойській академії й дуже гордився своїм батьком. Адже той брав участь у багатьох військових походах і кровопролитних січах з ворогами України-Русі. Перебуваючи на Січі, брав участь у походах на Молдову, Лівонію та Москву. Особливу славу здобув морськими походами. 1600-го р. став запорозьким гетьманом, який тримав військо в дисципліні — сам обходив вартових. Мало спав, і, наголошують очевидці, ніколи не напивався п'яним, як це водилося серед козаків. Також відзначають, що був він «скупим на слова» — тобто мовчазним. Хоча, за потреби, міг виголосити промову.

Добре знав Сагайдачного, бував разом з ним у походах король Я. Собеський, який написав книгу «Історія Хотинської війни», де згадує: «Скільки очолював Сагайдачний запорозьке військо, всюди був овіяний славою подвигів на суходолі й на морі і мав незмінне щастя. Кілька разів погромив татар у степах перекопських і навів страх на Крим. Не менше уславили його морські походи — зруйнував кілька великих турецьких міст у Європі та й Азії, допалив околиці Константинополя. Взагалі був це чоловік великого духу, що сам шукав безпеки, легковажив життям, у битві проворний, діяльний, в таборі сторожкий, мало спав і не пиячив, на нарадах був обережний і у всяких розмовах неговіркий».

Один із найгеніальніших полководців Європи, державний діяч, дипломат, захисник української культури і духовності, поборник освіти — він був людиною Відродження. Як і інші ренесансні особистості, Петро Сагайдачний піднісся до найвищих щаблів тодішньої освіченості, був титаном духу і думки, людиною могутніх пристрастей, кипучої, невтримної енергії.

«...Особа Сагайдачного, — писав відомий український історик Д. І. Яворницький, — незвичайна, видатна, велика особа в південноруській історії. Цей гігант з усіх гетьманів найбільш гідний славного народного монумента. Та якщо немає досі такого монумента, то хай його великий образ та його великі подвиги вічно житимуть у серцях тих, кому дорога вітчизняна історія, кому дорогий рідний народ, кому дорога його мова, кому дорога його віра і кому дорога ненька Україна...»

Уявлення про особистість гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного **вчитель** формує, використовуючи гравюрний портрет П. Сагайдачного та картинний

опис.

Майстер, який створив портрет П.Сагайдачного, не міг, звісно, із фотографічною точністю передати риси обличчя свого героя, адже тогочасна вітчизняна школа рисування ще не піднялася до такого рівня. Водночас він, як і інші художники першої чверті XVII ст., що брали участь в ілюструванні видань Києво-Печерської друкарні, безперечно, володів елементарними художніми прийомами, за допомогою яких можна було відтворити на малюнку вікові особливості людини. Важливе й те, що напевно він бачив свого героя ще за життя, принаймні під час його перебування у Києві. Оскільки ґравер приступив до ілюстрування книги К.Саковича невдовзі по смерті П.Сагайдачного, він добре пам'ятав, якою була його зовнішність.

Художник зобразив гетьмана з дещо видовженим, худорлявим обличчям, із великими виразними очима, натяком на «орлиний» ніс, вольовим підборіддям. Лоб у нього опуклий, без зморшок. Немає зморшок або мімічних складок також на інших частинах обличчя. Отож попри те, що

П.Сагайдачного зображено з вусами та бородою, які зазвичай додають людині поважного вигляду, його обличчя вповні молоде (якщо ж прибрати бороду та вуса — навіть доволі молоде). На нашу думку, майстер змалював П. Сагайдачного порівняно молодим, оскільки це відповідало реальному зовнішньому вигляду гетьмана у час його найбільшої полководницької слави, насамперед у рік Хотинської війни 1621 р. Видається очевидним, що авторіві ґравюрного портрета не було потреби якось навмисно «омолоджувати» свого героя, адже він ілюстрував панеґіричний твір, в якому цей герой мав бути, радше, солідного віку, аніж юнаком. Окрім того, створюючи портрет П.Сагайдачного, цей художник не міг його й занадто «старити», орієнтуючись на певні уявлення про досконалий твір панеґіричного жанру (обличчю гетьмана вікової солідності надала борода, яка вочевидь була у ті часи, у тому числі в середовищі козацької старшини, «знаком» високого владного статусу та соціального престижу). Адже зображеного на ґравюрі героя, щойно померлого гетьмана, повинні були впізнавати його сучасники.

Отже, автор ґравюрного портрета П.Сагайдачного 1622 р. зобразив запорозького гетьмана у розквіті сил.

Самостійна робота з джерелом.

Проаналізуйте джерела та підготуйте відповіді на проблемне запитання:

Яку роль, на ваш погляд, відіграли роки навчання у Острозькій академії на формування світогляду майбутнього гетьмана, його політичну й національно-культурну діяльність?

«Як зазначає дослідник П. Сас, Петро у віці 11 років, здобувши початкову домашню освіту, залишив батьківський

дім, відправився у науку до Острога. Очевидно, він і там не розлучався з улюбленою бробою. В Острозі мав для цього сприятливі умови, адже місто славалося своїми ремісниками-збробоюрами. Їх вироби, зокрема знамениті сагайдаки, розходилися далеко за межі Волині.

Петро, маючи багаж знань, який давала домашня освіта, з великою долею вірогідності, при зарахуванні учнем Острозької академії переступив перші навчальні сходинки — кілька елементарних класів. В Острозькій академії, як припускають дослідники, могло бути сім класів — перший підготовчий, а в трьох наступних (інфімі, граматиці, синтаксисі) вивчалися мови та деякі інші предмети.

Навчальний заклад, учнем якого пощастило стати Петру, сучасники називали по-різному — «колегія», «тримовний ліцей», «академія». По суті, він поєднував у собі елементарну, середню і початки вищої школи. В Острозькій академії викладалися предмети «тривіуму» — граматика, риторика, діалектика, а також «квадривіуму» — арифметика, геометрія, музика, астрономія. Велика увага приділялася вивченню мов — грецької, латинської і особливо старослов'янської. Вивчалася очевидно й українська книжкова мова. До викладання залучалися найкращі вчителі. Викладачем грецької мови у 1583 році став вчений грек Никифір Парасхес, який перед своїм приїздом в Острог десять років викладав у Падуанському університеті. Не менш блискучим вчителем цієї мови був і грек Кирило Лукаріс. Про рівень його освіченості та непересічність особистості свідчить те, що згодом він став александрійським патріархом (1602), а ще пізніше — у 1621 році його було зведено на константинопольський патріарший престол. Щоправда, особисто Сагайдачному не довелося слухати його лекцій, бо він закінчив навчання до того, як в Острозі з'явився Лукаріс. Навколо академії, а також заснованої одночасно з нею друкарні, виник гурток вітчизняних високоосвічених вчених і літераторів. У різні роки до нього входили першодрукар Іван Федоров, письменники-полемісти Герасим Смотрицький (ректор академії), Василь Суразький, Тимофій Михайлович, брати Дем'ян і Гнат Наливайки.

Острозька академія давала своїм вихованцям не лише ґрунтовні знання, відкриваючи перед ними широкі обрії на терені службової кар'єри. Цей навчальний заклад був визнаним в Україні культурно-освітнім й ідеологічним центром, де молодим людям прищеплювалося розуміння значущості духовних цінностей свого народу, формувалися національна самосвідомість і гідність. В середовищі острозьких інтелектуалів раз-по-раз спалахували блискавки ідейного спротиву, які розривали хмари культурно-ідеологічної асиміляції, що сунули з чужих країв. Учні академії з хвилюванням читали ще не просохлі від друкарської фарби полемічні твори антикатолицького спрямування Г. Смотрицького «Ключ царства небесного» і «Календар римський новий» (1587), В. Суразького «Про єдину істинну православну віру» (1538), праці інших авторів. А що крім гордості за власну культуру й духовну традицію східного слов'янства могла викликати в юних душах видана І. Федоровим в Острозі 1581 року «Біблія»,

вперше перекладена на церковнослов'янську мову?

Цілком природно, що на вихованців Острозької академії, в тому числі на Петра Конашевича, справляли вплив не лише традиціоналістські цінності, які продовжували спиратися на візантійську освіченість та ідейну спадщину Київської Русі. Адже у XVI столітті атмосфера духовного життя на Україні була різнобарвною. Так, у цей період на українських землях достатньо голосно заявила про себе культура Відродження, з характерними для неї гуманістичним світоглядом і зверненням до античної спадщини. Чималий внесок у розвиток цієї течії в українській культурі зробили ще ранні українські гуманісти — Юрій Дрогобич, Павло Русин з Кросна, українсько-польські поети Григорій Русин із Самбора, Севастьян Кленович та інші. Європейської слави зажив українсько-польський мислитель і письменник XVI століття Станіслав Оріховський, кого за талант сучасники порівнювали з Цицероном і Демосфеном.

Він, зокрема, вважав, що людина може набути слави, проявивши лицарську доблесть на полі битви, обстоював як вищу добродетель любов до вітчизни і патріотизм.

Подібні ідеї і настрої ренесансного світосприйняття безперечно не минули й Острога, про що свідчать хоча б твори Г. Смотрицького. В кінцевому разі та духовна атмосфера, яка оточувала Петра Конашевича в острозький період його життя, остаточно сформувала його особистість. Сприйняті ним ідейні та культурні віяння і впливи яскраво проявилися у його діяльності вже поза студентською лавою.

П. Конашевич навчався в Острозі не більше чотирьох-п'яти років і завершує своє навчання на початку 90-х рр. XVI ст.» (О. Реєнт, І. Коляда Усі гетьмани України. — Харків: Фоліо, 2007. — С. 28-29.)

Завдання учням.

А. Запитання для первісного закріплення:

1. Де здобував освіту П. Конашевич — Сагайдачний?

2. У яких військових походах брав участь гетьман?

В якому здобув найбільшу славу?

3. Як характеризує П. Сагайдачного король Я. Собеський?

4. Яку оцінку подає особі гетьмана історик Д. Яворницький?

Б. Скласти історичний портрет за пам'яткою:

1. Як відбувалося становлення особистості історичного діяча?

1.1. Де і коли він народився?

1.2. Де і в яких умовах жив, зростав, виховувався?

1.3. Як формувалися його погляди?

2. Особисті якості й риси характеру.

2.1. Як особисті якості діяча впливали на його діяльність?

2.2. Як із його особистих якостей вам подобаються, а які ні?

3. Діяльність історичного діяча.

3.1. Схарактеризуйте основні справи його життя.

3.2. Які успіхи й невдачі були в його справах?

3.3. Які верстви населення підтримували його

діяльність, а які ні, і чому?

3.4. Хто був його друзями, а хто ворогами, і чому?

3.5. Якими були наслідки його діяльності: а) для сучасників; б) для нащадків.

3.6. За що людство пам'ятає цю людину?

4. Яке ваше особисте ставлення до історичного діяча?

4.1. Які почуття викликає у вас його діяльність?

4.2. Як ви ставитеся до засобів і методів його діяльності?

Самостійна робота учнів із документом: з «Історії Хотинської війни» Я. Собеського.

«Скільки очолював Сагайдачний запорозьке військо, всюди був овіяний славою подвигів на суходолі й на морі та мав незмінне щастя. Кілька разів погромив татар у степах перекопських і навів страх на Крим. Не менше уславили його морські походи — зруйнував кілька великих турецьких міст у Європі та Азії, попалив околиці Константинополя. Узагалі був це чоловік великого духу, що сам шукав небезпеки, легковажив життям, у битві проворний, діяльний, у таборі сторожкий, мало спав і не пиячив, на нарадах був обережний і у всяких розмовах неговіркий».

Завдання учням.

Проаналізуйте документ та підготуйте відповідь на запитання:

— Як визначається роль Сагайдачного у творі? На чому акцентує увагу автор твору?

— Діяльність гетьмана П. Конашевича — Сагайдачного вчитель висвітлює у ході доведення:

Петро Конашевич був досвідченим дипломатом; дотримуючись лояльності у відносинах з Польщею, одночасно домагався задоволення інтересів козацтва.

Так, уміло використовуючи потребу поляків у сильному козацькому війську, Сагайдачний домігся збільшення його реєстру до 40 тис. осіб. У 1618 р. Військо Запорозьке ввійшло до Ліги Європейських країн, які боролися проти Туреччини. Сагайдачний установив дипломатичні зв'язки з Росією, Грузією, Іраном. Безупинні війни Польщі змушували її уряд звертатися по допомогу до козаків. На початку літа 1618 р. 20-тисячне козацьке військо виступило в похід на Росію. Козаки дійшли до Москви, допомогли польським військам розпочати її облогу. Унаслідок цього в с. Деуліні було укладено перемир'я, за яким Смоленськ і Чернігово-Сіверська земля відійшли до Польщі. Однак польський уряд після походу скоротив реєстр козаків до 3 тис. осіб, заборонивши їм виходити в Чорне море. Невдоволені козаки в 1620 р. скинули Сагайдачного з гетьманства, а на його місце обрали Яцька Бородавку.

Отже, під час років свого гетьманування П. Конашевич — Сагайдачний виявив себе не тільки талановитим полководцем, а і досвідченим

дипломатом.

У ході розгорнутої характеристики з використанням тематичної таблиці «Політична та націо-культурна діяльність гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного» вчитель висвітлює політичну та націо-культурну діяльність видатного гетьмана:

Політична та націо-культурна діяльність гетьмана П.Конашевича — Сагайдачного

Політична сфера	Національно-культурна
<ul style="list-style-type: none"> — мав чітку позицію щодо короля, шляхти і магнатів; — боровся за розширення козацького реєстру; — намагався легалізувати й офіційно визнати козацьку військову та політичну організацію козацтва; — домігся розширення козацьких прав; — за його вимогою виведено польські війська з України; — добився визнання з боку Польщі судової та адміністративної автономії Запорозької Січі; — залучив Київ в орбіту майбутньої Козацької держави. 	<ul style="list-style-type: none"> — підтримав поновлення православної ієрархії: за підтримки Єрусалимського патріарха Теофана, який проїздом через Київ у 1620 р., висвятив на митрополита І. Борецького та п'ять єпископів на кафедри в Полоцьку, Луцьку, Володимирі, Перемишлі та Холмі; — повертав від греко-католиків православної церкви, зокрема Київську Софію; був одним із фундаторів Братського Київського монастиря на Подолі у Києві; — фундатор козацької церкви св. Василя на садибі нинішнього Флорівського монастиря; — як ктитор Братського монастиря і школи при ньому, майже всі свої кошти заповів братським школам Києва, Львова та Луцька. Так, він заповів півтори тисячі золотих червінців школі Львівського братства та «нажите майно віддати ... на науку і на навчання діток християнських при церкві Успіння Пречистої Богородиці, на виховання бакалаврів учених й на вічні літа»

Наслідки гетьманування

Наполеглива й неухильна політична лінія, яку проводив гетьман у Речі Посполитій, сприяла зміцненню правового та політичного статусу козацтва, розширенню його прав та привілеїв. Діяльність гетьмана врятувала православну церкву від небезпеки залишитися без духовенства, забезпечивши її офіційний захист козацтвом та міщанством.

У ході пояснення **вчитель** знайомить учнів із наступним поняттям і пропонує занотувати його значення до історичного словника:

Ліга європейських країн — союз християнських держав, занепокоєних посиленням експансії турків-османів у Європі.

Уявлення про відновлення православної ієрархії

вчитель формує у ході розповіді.

Коли єрусалимський патріарх у березні 1620 р. покидав кордони Російської держави, назустріч йому виїхали козаки на чолі із самим Сагайдачним. Почесний козацький почет супроводжував Теофана аж до Києва, де той зупинився на Подолі у відведеній спеціально для нього резиденції на території Київського Богоявленського монастиря. Перебування у Києві єрусалимського патріарха сколихнуло церковне і суспільно-політичне життя міста. А вже вперше після Брестського церковного собору 1596 р. з'явилася реальна можливість відновити православну ієрархію (на той час вірність православ'ю продовжував зберігати лише один єпископ львівський Єремія Тисаровський). Депутації від місцевого духовенства, Київського Богоявленського братства, особисто Сагайдачний просили висвятити православних владик. За свідченням Іова Борецького, посвяченого у ті дні на митрополита, Теофану було сказано: «Не був би ти патріархом, не був би ти пастирем добрим, не був би ти Христовим і апостольським намісником, якби правелебність твоя народові руському митрополита й єпископів не посвятив і не зоставив, заставши нас тут переслідуваних і без пастирів».

Врешті-решт патріарх дав згоду на здійснення акту хіротонії (церковне таїнство зведення на ступінь священства). Від його імені були розіслані грамоти до всіх православних Речі Посполитої із закликом обирати кандидатури, гідні єпископського сану.

15 серпня 1620 р. у Києві остаточно визначили претендентів на єпископські кафедри, і восени розпочалося висвячення. Першим пройшов церковне таїнство хіротонії на Перемишльське єпископство ігумен Київського Межигірського монастиря Ісаєя Копинський. Церемонія призначалася на пізню годину, щоб зайвий раз не привертати увагу польських властей та католицько-уніатських кіл. Місцем її проведення стала Богоявленська церква Києво-Братського монастиря.

У неділю 9 жовтня на Київську і Галицьку митрополію був висвячений ігумен Михайлівського монастиря, ректор братської школи Іов Борецький. Православна церква в Україні знову отримала свого вищого духовного зверхника. Минув деякий час, і було поновлено всі основні єпископські кафедри православної єпархії в Україні. У Трахтемирівському монастирі, куди Теофан прибув у супроводі новопоставлених єпископів і під охороною 3 тис. козаків, очолюваних Сагайдачним, на Володимирську і Берестейську єпископські кафедри єрусалимський патріарх висвятити архімандрита місцевого монастиря Єзекіля Курцевича, а в Білій Церкві в єпископський сан було рукопокладено ігумена Чернчицького (монастиря (поблизу Луцька) Ісакія Борисковича, який отримає Луцьку й Острозьку єпархії. Згодом у м. Животові висвячено на єпископство Холмське і Белзьке Паїсія Іполітовича. Під час перебування

в Україні єрусалимського патріарха Теофана були поновлені також православні єпископії на білоруських землях.

Повернення православної церкви її ієрархів було результатом цілеспрямованої політики Сагайдачного, який у своїх діях знаходив підтримку і співчуття серед широких мас і суспільно-політичних сил в Україні (насамперед козацтва, православного духовенства, учасників братського руху, частини радикально настроєної шляхти).

Завдання учням:

Визначаючи значення гетьманування П.Конашевича-Сагайдачного можна використати ряд дієслів. Щоб картина була повною, доповніть їх іменниками і прикметниками.

Гетьман П. Конашевич-Сагайдачний:

Завершив ...

Здійснив ...

Переміг...

Упорядкував ...

Відстоював ...

Зміцнив ...

Уславився ...

4. Участь українського козацтва в Хотинській війні.

У ході образної розповіді **вчитель** розкриває участь українського козацтва в Хотинській війні.

Після розгрому польського війська влітку 1620 р. під Цецорою над Польщею нависла смертельна небезпека. Окрилений успіхом свого полководця Іскандер-паші, турецький султан Осман II розпочав широкомасштабну підготовку до нової війни з Річчю Посполитою. Польща, не маючи достатньо чисельної армії для боротьби з небезпечним ворогом, вирішила опертися на українське козацтво. Польський сейм проголосував за негайне розширення реєстру до 20 тис. козаків.

У середині червня 1621 р. козацька рада в Сухій Діброві, за участі духовенства, очолюваного митрополитом І. Борецьким, прийняла рішення виступити на допомогу польській армії.

41-тисячне козацьке військо, кероване Бородавкою, здійснило військовий марш-похід через Молдову. Ведучи постійні бої з турками й татарами, козаки зазнали чималих втрат і зупинилися під Могилевом. Мало не потрапивши до турецького полону, до них прорвався поранений Сагайдачний. Його знову обрали гетьманом.

За день до початку битви Сагайдачний привів козаків під Хотин. Турецька армія налічувала майже 100 тис. регулярного війська та кількадесят тисяч озброєної челяді (за деякими даними, турків і татар загалом було понад 250 тис.). Чисельність польської армії не перевищувала 35 тис., а козацького війська

було майже 40 тис.

Перший удар султан спрямував проти козаків, які були стомлені тривалим переходом і ще не встигли спорудити надійний табір. Незважаючи на це, козаки успішно відбивали один за одним штурми турків з 2 до 28 вересня. Один із найуспішніших контрударів Сагайдачний здійснив 3 вересня, знищивши, за реляцією коронного гетьмана, 20 тис. турків. Змівши рушнично-артилерійським вогнем лави ворогів, які наступали, гетьман на чолі передових загонів Війська Запорозького ввірвався до турецького табору, захопив одного пашу та ще кількох значних персон.

Очевидець згадував слова турецького султана: «Не буду ні їсти, ні пити, доки того Сагайдачного не приведеде». Проте його наказ не був виконаний.

29 вересня 1621 р. султан розпочав перемовини з королем. Завдяки козакам Річ Посполита відстояла свою незалежність і позбулася на певний час загрози з півдня. Однак уряд Речі Посполитої не виплатив козакам належну платню й окрему грошову винагороду за Хотинську війну, не забезпечив навіть воєнних інвалідів, не вивів коронне військо з Київського воєводства. Мирною угодою з Туреччиною Польща зобов'язалася заборонити козакам здійснювати морські походи.

Завдання учням.

Первісне закріплення за запитаннями:

1. Які причини змусили Річ Посполиту заручитися допомогою запорозьких козаків у новій війні з Османською імперією?

2. Коли Війську Запорозькому під командуванням П. Сагайдачного вдалося нанести найуспішніший контрудар?

3. Охарактеризуйте наслідки мирної угоди між Польщею та Османською імперією 29 вересня 1621 р. для Війська Запорозького.

Учитель повідомляє про останні місяці життя та смерть гетьмана П.Конашевича-Сагайдачного за допомогою прийому комбінованого використання художнього твору:

Петро Конашевич-Сагайдачний пішов з життя 10 квітня 1622 р. Ховали його на території Братського монастиря. Попрощатися з колишнім гетьманом прийшло дуже багато людей. Змінюючи один одного, 20 учнів Київського колегіуму читали панегірик, складений для цього випадку К. Саковичем. Звучали слова, що прославляли визначного козацького організатора і полководця, далекоглядного політика і щедрого мецената. Зокрема, «спудей» Матвій Кізимович, який виступав на цій церемонії чотирнадцятим, віддав належне гетьману за безкорисливе пожертвування нажитого багатства на громадське благо. Він нагадав присутнім про підтримку, яку виявив Сагайдачний Київському братству, записавшись до нього разом з усім

Військом Запорозьким:

*Таж краще голови покласти за отчизну,
Ніж лютим ворогам дістаться в даровизну,
Бо хто за рідний край не хоче помирать,
Із рідним краєм той сам мусить погибать.
Тож Сагайдачний наш волів прийняти рани,
Ніж християнський люд віддати від посани.
Від рани смертної дочасно він сконав,
Та славу мужністю навек завоював....
Як Нестор та Ахілл — у Греції герої,
Як Гектор сміливий прославився у Трої,
В Афінах склалася Периклова хвала,
У Фемістоклові гриміли скрізь діша,
Як Мужність Курція у Римі всі хвалили
І переможного Помпея божествили,
Хай Сагайдачного ім'я ПОВІК-ВІКІВ,
Прославить наша Русь, як приклад для синів,
Щоб про діла його нащадки споминали
І гідним Іменем в народах називали.*

(Переклад Рильського)

Але, як зазначав український історик В. Антонович, місце могили марно шукатиме нині поціновувач старожитностей, краєзнавець. Під час перебудови церкви на початку XVIII ст. могила опинилася під будівлею нової стіни храму і зникла з очей нащадків.

Поранення на початку Хотинської війни, а також віроломне порушення Польщею договору з козаками підірвали здоров'я гетьмана. 10 квітня 1622 р. П. Сагайдачний помер. Поховано його у Братському монастирі, у Києві.

Завдання учням:

Занотуйте дату смерті гетьмана П. Конашевича — Сагайдачного.

Як сучасники оцінювали гетьманування П. Конашевича–Сагайдачного? Учому справедливості такої оцінки?

Історичне значення і роль гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного формується у ході реферативного повідомлення (заздалегідь за завданням вчителя підготовленого учнем).

Далекий відгомін тих часів, коли над крутими морськими хвилями й неозорими просторами українських степів із уст козаків однаково голосно лунало ім'я Сагайдачного, відбився в пісні «Ой, на горі да женці жнуть». Немає в ній розповіді про криваві січі, в яких брав участь козацький гетьман, немає оспівування його легендарної хоробрості. Камертон народної пам'яті доніс слабкий, важко вловимий спомин про носія колись грізного імені.

Ось рядки цієї відомої пісні (у скороченому вигляді):

Ой, на горі та женці жнуть,

*А попід горою,
Яром-долиною
Козаки йдуть.*

*Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Військо запорізьке,
Хорошенько.*

*А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний.*

*«Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай тютюн-люльку,
Необачний!»*

*«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!»*

*«Гей, хто в лісі, озовися!
Та викрешем вогню,
Та закурим люльку,
Не журися!»*

Свого часу Михайло Максимович та Борис Грінченко обстоювали версію, що у пісні йдеться не стільки про гетьмана П. Конашевича–Сагайдачного та його полковника Михайла Дорошенка, скільки про гетьмана Петра Дорошенка і кошового отамана Григорія Сагайдачного — історичних діячів другої половини XVII століття.

Осібну позицію в дискусії, яка точилася тоді між дослідниками з цього питання, зайняв Михайло Грушевський. Він виходив з того, що в пісні «Ой, на горі да женці жнуть» справді виступає ім'я Петра Сагайдачного. Проте, вважає він, це лише «голе» ім'я, вирване з реальних історичних обставин й накладене на образ типового запорозця.

Сучасний дослідник П. Сас, аналізуючи різні варіанти пісні, дійшов висновку про те, що пісенний варіант, особливо в давньому варіанті, відповідає історичним реаліям другої половини XVII ст. І саме в цей період серед козаків піднялися постаті Петра Дорошенка, Григорія Сагайдачного і Василя Дрозденка, діяльність яких дала поживу для складання розгляду вальної пісні. Разом з тим, у процесі уречалення цього пісенного твору використані окремі мотиви, які народна пам'ять фрагментарно зберегла від часів Петра Конашевича–Сагайдачного. Дослідник також зазначає, що у варіанті котрий побутує і нині, справді відбувся усереднений відбір типових рис запорозця, який над усе ставив козацьку

вольницю.

Образ же самого гетьмана історично відображений у народній пісні «Ой, Хотине, гроде давній», у якій йдеться про «Сагайдачного гетьмана».

З масштабом історичної постаті Сагайдачного не міг зрівнятися жоден з його попередників, не кажучи вже про пізніших козацьких провідників аж до Богдана Хмельницького. Справді, мав рацію К. Сакович, коли писав, що слава козацького гетьмана може позмагатися з вічністю.

Завдання учням:

Складіть план реферативного повідомлення.

IV. Закріплення та повторення вивченого матеріалу на уроці.

Колективна робота у формі бліц-опитування учнів:

- Назвіть головні передумови морських походів запорожців.
- Вкажіть наслідки морських походів запорожців до турецько-татарських володінь.
- Коли козацька флотилія, очолювана гетьманом Сагайдачним, захопила Кафу?
- Коли відбулася битва під Цецорою? Назвіть її історичне значення.
- Назвіть хронологічні межі Хотинської війни.
- Якими були зобов'язання Османської імперії та Речі Посполитої за угодою, укладеною після Хотинської війни?
- Визначте основні підсумки політичної і дипломатичної діяльності П. Сагайдачного
- Назвіть дату смерті Петра Конашевича-Сагайдачного.

V. Підведення підсумків уроку.

Узагальнення вчителя.

У першій половині XVII ст. запорозьке козацтво перетворилося на силу, яка могла не лише успішно відбивати татарсько-турецькі набіги на українські землі, а й здійснювати далекі сухопутні й морські походи до Криму та Османської імперії.

Найвідомішим провідником українського козацтва перших десятиліть XVII ст. став гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

Під час Хотинської війни запорозьке козацтво засвідчило свою здатність відігравати роль впливового чинника міжнародного життя.

VI. Подача домашнього завдання.

Підготуйте відповідь на запитання та виконайте завдання:

1. Опрацюйте текст параграфу.
2. На контурній карті слід відмітити морські походи запорозьких козаків.
3. Підготуйте кросворд на тему: «Участь українського козацтва в Хотинській війні».
4. Чому, на вашу думку, участь запорозьких козаків у Хотинській війні є незаперечно важливою?
5. Охарактеризуйте політичну, військову, дипломатичну діяльність П. Конашевича-Сагайдачного. Які мали наслідки організовані ним морські походи? Якими заходами відзначився гетьман як державний діяч у культурно-духовній сфері?